

ДЖЕРЕЛА ПОКРИТТЯ І СТРАХУВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД КАТАСТРОФ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Розглянуто механізми страхового та фондового ринків для покриття витрат, викликаних природними й техногенними катастрофами. Проаналізовано роль страхових компаній у відшкодуванні збитків, досліджено можливості використати альтернативні інструменти управління катастрофними ризиками, зокрема облігації катастроф.

Страхування є одним з найважливіших засобів забезпечення стабільного функціонування економіки, що досягається, зокрема, шляхом своєчасних та достатніх виплат у певних страхових випадках. Проте, незважаючи на можливості страхового ринку абсорбувати основну частину ризиків, що виникають у житті та господарській діяльності людей, страхування ризиків не проводиться взагалі або проводиться в обмежених масштабах. Маємо на увазі ризики, пов'язані найчастіше з імовірністю виникнення стихійних лих (землетрусів, ураганів тощо) і техногенних катастроф. Поряд з тим до величезних збитків може призвести і збіг у часі й просторі багатьох окремих незначних подій. З точки зору кількісної оцінки, катастрофні ризики характеризуються особливо великими розмірами збитків і появою різнобічних негативних наслідків однієї і тієї самої події.

Будь-якій компанії дуже складно прийняти на страхування катастрофні ризики через обмежені можливості, по-перше, їх оцінки, а по-друге, одержання точних прогнозів; до того ж збитки від надзвичайних подій можуть бути настільки значними, що зроблять даний вид страхування економічно непосильним для багатьох страховиків. Така ситуація вимагає пошуку альтернативних підходів до формування джерел покриття катастрофних збитків та вдосконалення системи управління ризиками, що пов'язані з катастрофами.

Окремі питання, що стосуються виникнення катастроф та мінімізації їхнього негативного впливу на економіку, традиційних методів покриття катастрофних збитків – страхування і перестраховування, висвітлюються в працях представників різних наукових дисциплін. Економічні й фінансові аспекти управління катастрофними ризиками розглядаються в багатьох публікаціях¹.

Що стосується формування джерел відшкодування катастрофних збитків за допомогою інструментів фондового ринку, то воно відбите в працях цілого ряду

¹ Див., наприклад: Козьменко С. Н. Экономика катастроф (инвестиционные аспекты). К., "Наукова думка", 1997, 204 с.; Коффе Г. Л., Гусев А. А., Козьменко С. Н., Воробьев Ю. Л. Оценка последствий чрезвычайных ситуаций. М., 1997, 364 с.; Александров А. А. Страхование. М., 1998, 192 с.; Страхування. Підручник. (За ред. В. Д. Базилевича). К., "Знання", 2008, 1019 с.; Віленчук О. М. Перестраховування екологічних ризиків: стан та перспективи розвитку в Україні. "Фінанси України" № 11, 2006, с. 90–98; Моткин Г. А. Основы экологического страхования. М., "Наука", 1996, 192 с.

зарубіжних дослідників ², а вітчизняна спеціальна література приділяє цьому аспекту недостатню увагу.

В Україні частка участі страхових компаній у відшкодуванні збитків, що виникають унаслідок надзвичайних подій, украй низька. Тому треба вивчати досвід розвинутих країн, де ефективно діють системи врегулювання збитків від катастроф за участю як державного сектору, так і страхових (перестрахових) компаній. Крім того, досить перспективним вважається формування альтернативних джерел покриття катастрофних збитків за допомогою інструментів фондового ринку, але це питання поки що мало розроблене.

Метою цієї статті є висвітлення зарубіжного досвіду у створенні та використанні джерел покриття збитків від природних і техногенних катастроф, а також обґрунтування можливості й доцільності його застосування в Україні.

Розглядаючи проблематику, пов'язану з природними і техногенними катастрофами та їхнім впливом на економіку, варто зупинитися щонайменше на двох головних аспектах. Перший, що стосується динаміки настання і масштабності окремих надзвичайних подій, характеризується такими кількісними показниками, як частота катастроф, чисельність постраждалих, обсяг матеріальних збитків. Другий аспект пов'язаний з включенням дійових механізмів, які би забезпечували якомога повнішу компенсацію матеріальної шкоди і швидке відновлення господарської діяльності на постраждалих територіях.

Протягом двох останніх десятиліть спостерігаються суттєве підвищення частоти настання надзвичайних подій і збільшення загальних обсягів завданих ними збитків. Паралельно зростають обсяги страхових виплат (рис. 1).

Зазначені тенденції зумовлені багатьма факторами. Насамперед незважена господарська діяльність людини, негативний техногенний вплив на природне середовище і недостатня увага до екологічних проблем призводять до таких наслідків, як глобальне потепління, зміна напрямків океанських течій тощо; це, у свою чергу, підвищує ризик виникнення стихійних лих (землетрусів, повеней) ³. Зростає також небезпека техногенних ризиків, спричинених урбанізацією, розвитком промисловості, сільського господарства тощо. Крім того, порівняно новим видом катастрофного ризику з техногенними екстерналіями є ризик тероризму, під яким мається на увазі ймовірність виникнення майнових збитків та/або завдання шкоди життю і здоров'ю людей внаслідок здійснення терористичних актів. Події 11 вересня 2001 р. показали, що катастрофи такого роду можуть мати величезні руйнівні наслідки як для окремої країни, так і для світової економіки в цілому.

Для України найбільш небезпечний ризик несуть повені, затоплення і підтоплення територій. Не можна залишати поза увагою і техногенні ризики, пов'язані з функціонуванням підприємств деяких галузей економіки.

З огляду на викладене надзвичайної актуальності набуває формування механізмів покриття матеріальних збитків, завданих катастрофами. Важливе місце в їхньому відшкодуванні займає страхування, оскільки за його допомогою можна

² Див., наприклад: Klein R. W., Wang S. H. Catastrophe Risk Financing in the United States and the European Union: A Comparative Analysis of Alternative Regulatory Approaches. "The Journal of Risk and Insurance" № 3, 2009, p. 607–637; Cummins J. D. CAT Bonds and Other Risk-Linked Securities: State of the Market and Recent Developments. "Risk Management & Insurance Review" № 1, 2008, p. 23–47.

³ Weathering climate change: Insurance solutions for more resilient communities (<http://www.swissre.com>).

перерозподілити ризики між багатьма економічними суб'єктами. У світі завдяки виплаті страхових відшкодувань у цілому покривається близько 30–40% збитків від природних і техногенних катастроф (рис. 2). Так, протягом 2001–2009 рр. середній рівень компенсацій страховиками збитків від катастроф у світі становив 35,2%. При цьому в тих чи інших країнах, залежно від рівня розвитку страхового ринку, частки катастрофних збитків, що покриваються за рахунок страхових компаній, суттєво відрізняються. Наприклад, за даними компанії “Swiss Re”, у 2009 р. найбільшу їхню частку компенсували страховики в Північній Америці та Австралії (понад 60%), а найменшу – в Азії і Південній Америці (близько 10–15%) (див. таблицю).

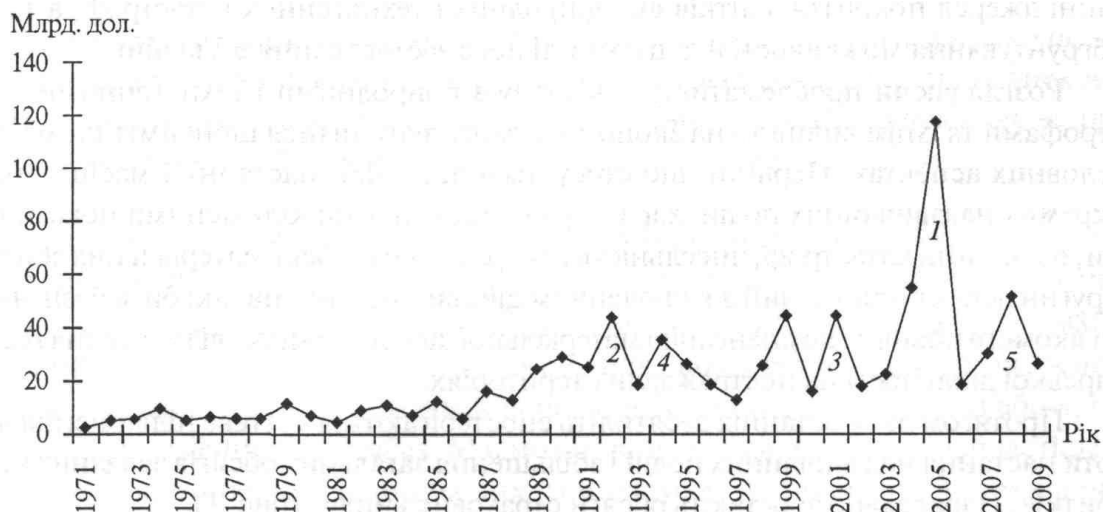

Рис. 1. Динаміка світового обсягу катастрофних збитків, відшкодованих страховими компаніями *:

- 1 – ураган Катріна, 71,2 млрд. дол.;
- 2 – ураган Ендрю, 24,5;
- 3 – теракт 11 вересня 2001 р., 22,8;
- 4 – землетрус у Нортриджі, 20,3;
- 5 – ураган Аїк, 19,9 млрд. дол.

* Авторська розробка за даними: Natural catastrophes and man-made disasters in 2009: catastrophes claim fewer victims, insured losses fall. “Sigma” № 1, 2010 (<http://www.swissre.com>).

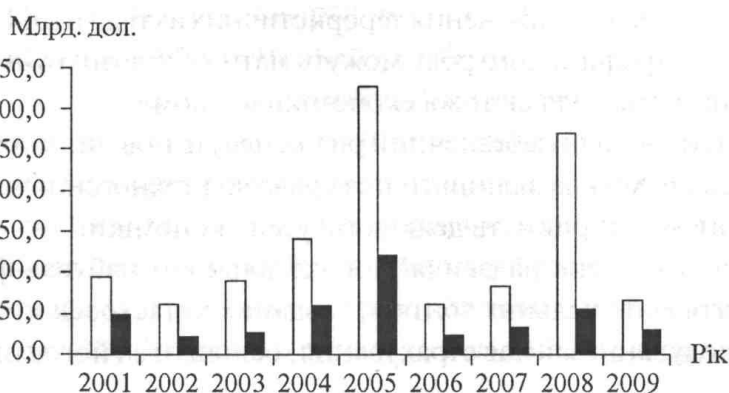

Рис. 2. Динаміка світових обсягів загальних і відшкодованих страховиками катастрофних збитків *:

- загальний обсяг матеріальних збитків
- застраховані збитки

* Авторська розробка за даними: Natural catastrophes and man-made disasters in 2009: catastrophes claim fewer victims, insured losses fall. “Sigma” № 1, 2010 (<http://www.swissre.com>).

**Участь страхових компаній у покритті катастрофних збитків
у розрізі континентальних територій, морського
і повітряного простору, 2009 р. ***

Регіон світу (простір)	Загальний обсяг матеріальних збитків (млн. дол.)	Обсяг застрахованих збитків (млн. дол.)	Частка страхового покриття збитків (%)
Європа.....	20107	7697	38,3
Північна Америка.....	20086	12655	63,0
Азія.....	16744	2436	14,5
Австралія і Океанія.....	2048	1297	63,3
Морський і повітряний простір.....	1990	1955	98,2
Південна Америка.....	559	50	8,9
Африка.....	483	180	37,3
Всього у світі.....	62017	26270	42,4

* Укладено за даними: Natural catastrophes and man-made disasters in 2009: catastrophes claim fewer victims, insured losses fall. "Sigma" № 1, 2010 (<http://www.swissre.com>).

Україну характеризують недостатній рівень розвитку страхового ринку і низька частка страхового захисту майнових ризиків у цілому. Страхове покриття катастрофних ризиків, як правило, не перевищує 10%. Це пов'язано, з одного боку, з небажанням фізичних та юридичних осіб користуватися послугами зі страхування майна, а з другого – з низькою капіталізацією вітчизняного страхового ринку і, відповідно, недостатністю ресурсів у страховиків. Адже на рівні окремої страхової компанії катастрофний ризик проявляється у необхідності здійснити за конкретний період вагомі щодо обсягів виплати відшкодування. Такі зобов'язання можуть негативно позначитися на фінансовому стані компанії, зокрема, знизити її платоспроможність, а в найгіршому випадку – призвести до банкрутства. Щоб не допустити цього, компанія повинна відповідально підходити до оцінки ризиків, що беруться на страхування, формувати збалансований страховий портфель. Головне в цій справі – уникнути концентрації надзвичайно великих ризиків у страховому портфелі, забезпечивши його диверсифікацію за географічною ознакою, видами ризиків та групами страхувальників.

Помітним кроком у страхуванні катастрофних ризиків стало впровадження сучасних інформаційних технологій⁴; це дало змогу компаніям отримувати точніші прогнози щодо ймовірності настання і масштабності катастроф, а також визначати потенційні обсяги збитків від них на основі даних про наявні договори страхування майна на конкретних територіях.

Важливе місце в системі заходів з управління взятими на страхування катастрофними ризиками займає перестраховування. За його допомогою перерозподіляється страхова відповідальність між компаніями, але при цьому ризик не передається за межі страхового ринку. Такий механізм перерозподілу може бути досить ефективним, щоб уникнути надмірної акумуляції катастрофних ризиків у однієї компанії. Утім, враховуючи тенденцію до поступового нарощення ресурсів для страхового покриття катастрофних ризиків, а також підвищення загрози надзвичайно масштабних катастроф, слід зауважити, що перерозподіл ризиків виключно через операції перестраховування може виявитися недостатнім для того, щоб

⁴ Cummins J. D., Mary A. W. Convergence of Insurance and Financial Markets: Hybrid and Securitized Risk-Transfer Solutions. "The Journal of Risk and Insurance" № 3, 2009, p. 494.

забезпечити стабільність функціонування страхового ринку в цілому. Адже ресурси страхових компаній для відшкодування збитків, спричинених катастрофами, формуються з коштів технічних резервів та відшкодувань, отриманих від перестрахових компаній. При цьому катастрофні збитки перерозподіляються лише в межах страхового ринку. Через необхідність здійснити значні одномоментні виплати (в короткостроковому періоді) за наслідками певних подій різко скорочуються обсяги резервів страховиків і перестраховиків, зменшується капіталізація страхового ринку; поряд з цим підвищується розмір страхових і перестрахових премій за відповідним видом страхування, що погіршує ринкову кон'юнктуру.

Позитивно вплинуло на розвиток страхування катастрофних ризиків впровадження нових інструментів передачі ризику, альтернативних традиційному перестрахованню. Маються на увазі цінні папери та фінансові деривативи, прив'язані до договорів страхування. Формування спільних інструментів страхового ринку і ринку капіталу дає змогу використовувати переваги одного ринку, щоб поліпшити функціонування іншого. Наприклад, завдяки механізму емісії облігацій катастроф у страхових (перестрахових) компаній з'явилася можливість передавати катастрофний ризик на ринок капіталу, тобто перерозподіляти його за межами страхового ринку, залучаючи додаткові фінансові ресурси від інвесторів. Зауважимо, що облігації катастроф являють собою окремий вид цінних боргових паперів, за якими умови виплати основної суми і процентів прив'язуються до факту настання та обсягу збитків від катастрофи. Так, у разі настання страхової події, яка підпадає під умови емісії, кошти, акумульовані після розміщення облігацій катастроф, переходять у розпорядження страхової компанії для виплати відшкодувань за договорами страхування. При цьому інвестори, як правило, втрачають певну частку процентів основної суми боргу за облігаціями.

Ринку капіталу такий симбіоз також приносить вигоди. Виплати за облігаціями катастроф безпосередньо прив'язані до факту настання певної страхової події та значно менше залежать від волатильності фондового ринку. Крім того, облігації катастроф повністю забезпечені й характеризуються вищою дохідністю порівняно з іншими видами цінних боргових паперів, що робить їх досить привабливим для інституційних інвесторів альтернативним інструментом вкладення коштів⁵. Процес випуску цінних паперів (наприклад, облігацій катастроф), які забезпечують передачу частини відповідальності страховика за договорами страхування на ринок капіталу, називають сек'юритизацією страхових ризиків (або страхових зобов'язань)⁶.

Схематично процес перестраховання катастрофних ризиків та формування механізму їх сек'юритизації в результаті конвергенції страхового ринку і ринку капіталу показано на рисунку 3.

Сек'юритизація катастрофних ризиків страхової компанії передбачає створення спеціальної перестрахової установи, яка виступає водночас і перестраховиком, і професійним учасником фондового ринку. З одного боку, ця установа приймає від страховика (перестраховика) частину його відповідальності за катастроф-

⁵ The Convergence of Insurance and Capital Markets: A World Economic Forum Report. "World Economic Forum", 2008 (<http://www.weforum.org/pdf/ip/fs/ConvergenceReport.pdf>).

⁶ Developments in (Re)Insurance Securitisation: Global Reinsurance Market Report. Midyear Edition. International Association of Insurance Supervisors, 2009 (http://www.iaisweb.org/__temp/IAIS_Global_Reinsurance_Market_Report_GRMR_2009_Mid-Year_Edition_.pdf).

ними ризиками, отримуючи при цьому і певний розмір перестрахової премії. З другого боку, вона здійснює емісію і розповсюдження облігацій катастроф, а за отримані кошти придбаває надійні цінні папери інвестиційного класу ⁷. Емісія облігацій катастроф забезпечує страховиків, який її ініціював, фонд фінансових ресурсів для використання у разі настання катастрофи. А дохід від цінних паперів та перестрахові премії гарантують інвесторам стабільне отримання певних коштів.

Рис. 3. Механізми перерозподілу катастрофних ризиків на страховому ринку і ринку капіталу:

————— перестраховування ризику; - - - - - сек'юритизація ризику

Що стосується видів катастрофних ризиків, для яких емітуються облігації катастроф, то сьогодні головними з них є ризики землетрусів та ураганів у США, сильних вітрів (урагани, бурі, шквали, смерчі) – в Європі, землетрусів і тайфунів – в Японії.

Практика сек'юритизації страхових ризиків показує, що в ролі спонсора за даними угодами найчастіше виступають провідні світові компанії, а саме "Swiss Re", "Munich Re", "Allianz SE", "SCOR", а також потужні фінансові групи та об'єднання страховиків, наприклад, "USAA", "Chubb Group" та "CEA" ⁸.

Облігації катастроф можуть використовуватися для передачі катастрофних ризиків без участі первинного страховика чи перестрахової компанії. Інакше кажучи, ініціатива щодо створення спеціальної перестрахової установи й емісії може належати не лише страховій компанії, а й будь-якій юридичній особі або навіть уряду країни. При цьому ініціатор сплачує перестрахову премію і покриває трансакційні витрати, пов'язані зі створенням такої установи та емісією облігацій катастроф. Наприклад, у 2006 р. цей механізм був використаний урядом Мексики для формування фонду фінансування витрат на випадок землетрусу протягом наступних 3 років в обсязі 160 млн. дол. ⁹

⁷ Cummins J. D. Зазнач. праця, с. 26.

⁸ Insurance-Linked Securities: Adapting to an Evolving Market. Aon Benfield Securities, 2009, 56 p. (http://www.aon.com/attachments/reinsurance/200909_ab_securities_insurance_linked_securities.pdf).

⁹ Global Reinsurance Market Review: Pick "n" Mix. Benfield Industry Analysis and Research. Benfield Group Limited, 2007, 89 p. (<http://www.abir.bm/downloads/picknmixjan07rereport.pdf>).

Таким чином, поряд зі страховими компаніями велику роль у покритті збитків від катастроф відіграє держава. Нині основним напрямом її участі у фінансуванні катастрофних збитків є створення спеціальних резервних фондів. Крім того, в деяких країнах діють державні програми страхування від стихійних лих, причому, наприклад у Франції та Іспанії, не встановлюються обмеження щодо обсягу збитків¹⁰.

Незалежно від ступеня розвитку страхового ринку, страхові компанії не в змозі забезпечити 100%-не відшкодування збитків від катастрофічної події. Покриття відповідних обсягів незастрахованих збитків здійснюється державою та окремими фізичними і юридичними особами. Особливо зростає частка державних витрат, коли відшкодовуються збитки від катастроф надзвичайної руйнівної сили. За рахунок централізованих ресурсів фінансуються також роботи з відновлення об'єктів інфраструктури (доріг і т. ін.).

Якщо в розвинутих країнах головним механізмом відшкодування збитків від надзвичайних подій виступає все ж таки страхування, то у нас основна частина таких збитків покривається з державного бюджету. Тобто оскільки страховий ринок розвинутий недостатньо, доводиться створювати значний за обсягами резервний фонд, що іммобілізує державні кошти і посилює тиск на платників податків. За відсутності потрібної суми гроші відволікаються з якихось проектів або ж затягується відновлення господарської діяльності на постраждалих територіях. Резервний фонд, призначений для здійснення видатків, що не мають постійного характеру та не могли бути передбачені в процесі укладання проекту держбюджету, створюється в порядку, встановленому законодавством. Так, згідно зі ст. 24 Бюджетного кодексу, розмір резервного фонду не може перевищувати 1% загального обсягу видатків. У 2009 р. з цього фонду на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру було виділено близько 976,2 млн. грн.¹¹

Оцінюючи ступінь впливу збитків від катастроф на економіку, слід розглядати не лише абсолютний, а й відносний їх обсяг. Наприклад, певні території США систематично потерпають від ураганів, що народжуються в Карибському басейні та характеризуються надзвичайною руйнівною силою: обсяги збитків подеколи вимірюються десятками мільярдів доларів; поряд з тим у відношенні до ВВП країни такі збитки є меншими за 1%. А в деяких країнах, наприклад у Чехії та Польщі, рівень потенційних збитків від стихійних лих значно нижчий, але їхня частка у ВВП перевищує 2%¹².

Для України можливий обсяг збитків від стихійних лих обчислюється на рівні 0,5–3 млрд. дол., їхня частка у ВВП – близько 1%, але фінансові ресурси, призначені для врегулювання шкоди від надзвичайних подій, дуже обмежені, і будь-яка масштабна катастрофа спричинює довгострокові негативні наслідки для економіки країни.

Звідси випливає, що нагальним завданням є формування в Україні збалансованої системи управління катастрофними ризиками, яка би передбачала участь у

¹⁰ Catastrophe Risk: U.S. and European Approaches to Insure Natural Catastrophe and Terrorism Risks. GAO Reports, 2005, 80 p. (<http://www.gao.gov/new.items/d05199.pdf>).

¹¹ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2009 році (http://www.mns.gov.ua/content/annual_report_2009.html).

¹² Global Reinsurance Market Review: Changing the Game. Benfield Group Limited, 2008, 84 p. (http://www.reinsurance.org/files/public/Benfield_Renewals_Report_08.pdf).

ньому як державного сектору, так і страхових компаній. Крім того, слід створити додаткове джерело фінансування збитків від катастроф за допомогою інструментів фондового ринку, зокрема спеціальних облігацій. Найбільш прийнятна для України схема сек'юритизації катастрофних ризиків, на нашу думку, має передбачати діяльність державної перестрахової установи, з правом страхових компаній передавати їй визначений ризик. Використання можливостей фондового ринку для покриття збитків від надзвичайних подій сприяло би зменшенню навантаження на державний бюджет та забезпечувало оперативнішу компенсацію завданої матеріальної шкоди. Зауважимо, що впровадження альтернативних інструментів передачі катастрофних ризиків – це один з перспективних напрямів розвитку майнового страхування.

Проведене дослідження показало, що механізм відшкодування збитків від природних і техногенних катастроф у більшості країн світу включає три джерела – страхове покриття, фінансування з державних резервних фондів, а також власні кошти фізичних або юридичних осіб. Протягом останніх років важливу роль у створенні додаткових джерел покриття збитків від катастроф починають відігравати інструменти фондового ринку, прив'язані до договорів страхування, зокрема згадані облігації. Використання таких цінних паперів в Україні може активізувати розвиток вітчизняного страхового ринку і підвищити ефективність діючої системи управління катастрофними ризиками.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2011 р.

Козьменко, О.В. Джерела покриття і страхування збитків від катастроф: зарубіжний і вітчизняний досвід [Текст] / О.В. Козьменко, О.М. Пахненко // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 30-37.